

Kardeşi Otizimli Olan ve Olmayan Ergenlerin Kardeş İlişkileri ve Sosyal Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması

Nazan Sınanmış^{1*}, şahide Güliz Kolburan²

ÖZ

Bu araştırmada, otizimli kardeşe sahip olan ve otizimli kardeşe sahip olmayan toplamda 200 ergenin kardeşlik ilişkileri ile sosyal kaygı düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu alışmada, İstanbul şişli’de ikamet eden ergenler katılımcıları oluşturmaktadır. İlk önce iki ayrı gruba da kişisel bilgi formları hazırlanmış, buna uygun ergenlere bu bilgi formu dağıtılmış ve ardından kardeşlik ilişkileri ölçeği ile sosyal kaygı ölçeği uygulanmıştır. İki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında tek yönlü (one way) Anova testi kullanılmıştır. Anova testi sonrasında farklılıkları belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analizi olarak Scheffe testi kullanılmıştır. ıkan analizler sonucunda ise otizimli kardeşe sahip olan ergenlerin daha fazla sosyal kaygı yaşadıkları görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Otizm, sosyal kaygı, kardeşlik ilişkileri

^{1*} İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı,
Sorumlu Yazar: nazangundogan86@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı,
e-posta: sahidegulizkolburan@aydin.edu.tr
Makale Geliş Tarihi / Received: 25.02.2019 - Makale Kabul Tarihi / Accepted: 09.03.2019

Comparison of Sibling Relationships and Social Anxiety Levels of Adolescents with Autistic Siblings

ABSTRACT

This study aims to compare the social anxiety levels of adolescents who have autistic siblings with those who do not. 200 adolescents who live in Istanbul were included in the study; 100 of which have autistic siblings and the other 100 do not. Two different personal information forms were first prepared for two separate groups and this information form was distributed to the appropriate adolescents, followed by the Fraternal Relationship scale and the Social Anxiety scale. T-test was used for comparing the quantitative continuous data between the two independent groups. One way ANOVA test was used for comparing quantitative continuous data between the two independent groups. The Scheffe test was used as a complementary post-hoc analysis to determine the differences after the Anova test. In the result of the analyses, it was observed that adolescents with autistic siblings experienced more social anxiety than their peers.

Keywords: *Autism, social anxiety, brotherhood relations*

Giriş

Ailede yaşanan değişiklikler, ebeveynler kadar kardeşleri de etkilemektedir. Aile, kardeşlerin birbirlerinin özelliklerini benimsemeleri, sosyal etkileşimlerin hayat bulması, sevgi, güven ve sevecenlik duygularının paylaşımı için doğru bir ortam sağlar.[1] Engelli kardeşe sahip olan ergenlerin yaşadıkları sorunlar, normal gelişim gösteren çocukların kardeş ilişkilerinde yaşadıkları sorunlardan çok daha fazlası olabilmektedir. [2] Engelli kardeşi bulunan ergenlik çağındaki bireyler engeli bulunan kardeşlerine ileri dönemlerde ne olacağını, toplum içerisinde dışlanıp, dışlanmayacağını ve evleneceği kişi tarafından kabul görüp görmeyeceği konusunda kaygılanabilirler.[3] Engeli olan bir çocuğun kardeşi olmak; engeli olan bireylerde onurlanma ve memnun olmak gibi olumlu kavramlardan daha çok, sinirlilik, bencillik, alınganlık gibi duygu ve davranışsal reaksiyonlara sebep olmaktadır. Bu tepkiler normal seyrinde gelişim gösteren kardeşin yaşına ve gelişim düzeyine göre değişebilir.[4]

Otizm Spektrum Bozukluğu

Otizm; bebeklikten itibaren karşısındaki gözüne bakmama, ortak dikkat ve işaret etme davranışlarındaki yetersizlik ve isteksizlikle kendini belli eden, ilerleyen dönemlerde de insanlarla ilişki kurmakta güçlük yaşama, aynılığı koruma isteği, tekrarlayıcı davranışlar ile tekrarlayıcı konuşma ve sembolik oyun davranışlarındaki ciddi yetersizliklerin görüldüğü bir iletişim problemidir.[5] Otizm spektrum bozukluğu olan birey, sosyal yaşamına tesir eden sözel olan ile sözel olmayan iletişim ilgi ve faaliyetindeki kısıtlılığı, çocukluğunun erken devrinde meydana gelmiş olan ve bu özellikler sebebiyle özel eğitimle fayda sağlayacak destek oryantasyon işlevine gereksinimi olan kişi olarak adlandırılmaktadır. [6] Çoğunlukla çocuğun 30 ayını tamamlamasından sonra çocuğa otizm spektrum bozukluğu teşhisi, teşhis kriterlerinin zor olmasından ötürü beş-altı yaşta konamamaktadır.[7] Otizmlilerde görülen davranış problemleri şu şekilde sıralanabilir: öfke nöbetleri, kendisine zarar verici davranışlar, çevresine zarar verici davranışlar, takıntılı vücut hareketleri, özel korkular.[8] Çocuğun engelli olup olmaması sosyal becerilerinin gelişimi konusunda önemli bir etmendir. Engeli bulunmayan çocuklar, doğumdan sonra yaşının ilerlemesiyle çevresindeki yakınlık kurduğu bireylerden model alırken, toplumsal becerilerini kolaylıkla kazanabilmekte ve becerileri ileri seviyelere ulaştırabilmekteyken, engelli çocuklar, engeli bulunmayan çocuklara nazaran toplumsal ilişki içerisinde olan bu becerilerin gelişimini geç veya hiçbir zaman kazanamamaktadır. [9]

Kaygı

Kaygı, sebebi tam olarak anlaşılamayan, amma hissedilen korkuları, endişeleri ve stresiyle kendini belli eder. Kişide istenmeyen durumla karşılaşacağı, bu durumu kontrol altına alamama düşüncesiyle endişe durumu meydana gelir.[10] Endişeli bir yapıya sahip olan bireylerde objektif ve sübjektif pek çok yakınmalar ve semptomlarla karşılaşabilirler. Bu semptomlar ruhsal yönden kaygı, gerginlik, güven duyamama, korku, panik bozukluğu, şaşkınlık ve tedirginlik halleridir.[11] Kaygı, toplumsal açıdan normal bir durum olarak kabul edilir ve olması gereken bir tepki olarak bilinir. Hatta belli konularda kaygı, amaca ulaşabilmek için belirli ölçüde olması gereklidir.[12]

Sosyal Kaygı

Sosyal kaygı, kişinin çeşitli sosyal durumlarda uygun olmayan biçimde davranacağı, kötü bir duruma düşeceği, olumsuz bir izlenim bırakacağı ve başkaları tarafından olumsuz (aptal, zavallı, beceriksiz, yetersiz vb.) bir biçimde değerlendirileceği beklentisiyle yaşadığı bir rahatsızlık ve gerilim durumu olarak tanımlanmaktadır.[13] Sosyal kaygı duyan kişiler, sosyal ortamdaki deneyimlerin engellenebilmesi durumundan kaçınırlar. Sosyal kaygı yaşayan insanlar iletişimden kaçmaktadırlar. Bu durumun nedeni ise diğer kişiler üzerinde olumsuzluk görüntüsü yaratması durumudur. Bu durumda sosyal kaygıdaki kişiler, iletişim kurmaktan kaçmaktadırlar.[14] Sosyal kaygı, 10 yaşından küçük çocuklarda nadiren görülür, genelde ergenliğin başlarında görülür ve yapılan araştırmalarda da yaş ortalaması olarak 12 ile 15 olduğu görülmüştür.[15] Ergenlik zamanlarındaki sosyal kaygı durumu normal karşılanmakta ve hayatın bir akışı olarak kabul edilmektedir. Fakat sosyal kaygı durumları çok fazla ve sıkıntılı olduğunda, ergenlik döneminde yaşamında problem olabilmektedir.[16]

Kardeş İlişkileri

Kardeşler, aile düzeni içinde karşılıklı özel ve mühim bir bağlantı kurmaktadırlar. Kardeşlik bağı, iki kardeşin birbirlerine duygusal olarak bağlanmasını sağlar.[17] Aile içerisindeki ilişkiler, çocukların kişiliklerinde ve aile dışındaki kişilerle olan ilişkilerinde belirleyicidir. Aile ilişkileri basit değildir, anne-baba arasındaki ilişki, anne-baba ile çocuk arasındaki ilişkiyi de etkiler. Toplumda engelli bireylerin olduğu göz önüne alındığında, bu bireylerin yer aldığı ailelerde bireyler arası ilişkiler özel ve kendine özgü nitelikler taşıyabilir.[18]

Gelişim Dönemlerine Göre Kardeş İlişkileri

Kardeşler okula başlamadan önce birlikte daha çok zaman geçirirken, ergenlik dönemine gelindiğinde tek başlarına zaman geçirmek istemektedirler. Bazı ergenler yeni arkadaşlar edindikçe kardeşlerine ayırdıkları zaman azalırken, bazı kardeşlerin arasında birbirini destekleyici ve koruyucu tutumlar görülebilir.[19]

Otizmlili Çocukların Kardeş İlişkisinin Boyutları

Kardeşlik bağı ve kardeşler arasındaki anlaşma çok sayıda etkinliği birlikte paylaşma ve birlikte geçirilen zamanla ilgilidir. Kardeşlerin birlikte zaman geçirmesinde ise yaşların birbirine yakın olması ve aynı cinsiyette olması önemli etkenlerdir.[20]

Pek çok çocuk, otizmlili kardeşiyle oynamaktan, ona bir şeyler öğretmekten zevk alır ve kardeşini çeşitli etkinliklere dâhil edebilir. Bu konuda kardeşler çoğunlukla anne babadan daha başarılı olurlar. Kardeşlere haklarına saygı duyulduğu güvencesi verilirse, ara sıra bir eşyalarını yitirdiklerinde bunu daha rahat kabul edebilirler.[21]

İyi bir iletişim mutlu bir aile için önemlidir. Ebeveynler ve çocuklar birbirlerinin duygu ve düşüncelerini neler olduğunu bilmeye ihtiyaç duyarlar. Aile içinde iletişimin iyi olabilmesi için aile üyelerinin öfke, şaşkın, üzgün, mutlu olmak gibi duygularını paylaşmaya gereksinimleri vardır.[20]

Kardeşe Yönelik İhtiyaç Giderme Davranışı

Otizmlili çocukların kardeşleri genellikle akranları tarafından paylaşılmayan sorumluluklara sahiptirler. Normal gelişim gösteren çocuklar, engelli kardeşlerinin bakımını üstlenir, engelli kardeşlerine daha fazla yardım etmektedir.[22]

Bir çocuk için olumlu bir kendilik imajı gelişimi, ebeveynlerinin ya da ona birinci derece bakım veren kişilerin dikkatine ve ilgisine bağlıdır. Kardeşlerden birinin engeli nedeniyle annenin engelli kardeşe daha fazla bakım göstermesi ve yine annenin kendi duyguları nedeniyle engelli çocuğa ayrıcalık tanınması, normal gelişim gösteren kardeşte kırgınlık duygusuna neden olur. Bu durum özellikle otizmlili çocuğa yaşça yakın kardeşi etkilemektedir.[21]

Otizmlili çocukların değişik şeylerden korkma, tehlikelerin farkında olmama, nedensiz gülme ve ağlama, değişikliklere karşı aşırı tepki gösterme, öfke nöbetleri, çevresine ve kendisine zarar verme, stereotipik vücut hareketleri gibi davranış problemleri görülmektedir.[23]

Kardeşlerinin, otizmlili çocukların engelleriyle baş edebilmesi için birkaç alanı öğrenmeye ihtiyaçları vardır. Bunlardan biri bilgiye gereksinim duymadır. Ebeveynler otizmlili ilgili çocuklarına açık ve etkili bir iletişim kuramamaktadır.[20]

Okul çağındaki kardeşler, oyun oynamak için arkadaşlarını eve getirmekten rahatsız olabilirler. Anne babaların mümkün olduğunca arkadaşların eve gelmesi için teşvik etmesi önemlidir. Kardeşleri ile arkadaşlarına otizmi

açık ve dürüst bir biçimde anlatmak, onların sorularını olabildiğince sakın ve rahat bir tavırla yanıtlamak en iyisidir. Otizmlı çocuk ötekilerle oynayabileceği gibi onların etkinliklerini bozabilir. Bu durumda ebeveynlerin, çocukları için çevresiyle vakit geçirebilmeleri ile ilgili planlar yapmaları faydalı olur.[21]

Bir bebeğin doğumu pek çok şeyi değiştirir. Ebeveynin daha büyük çocuğa ilgisi ve enerjisi azalabilir. Bu değişiklik çoğu zaman büyük çocukta; tuvalet zorlukları, içe kapanıklık, saldırganlık, bağımlılık ve anksiyete gibi pek çok problem davranışın görülmesine neden olur. Ancak bu geçici rahatsızlıklara karşın pek çok çocuk yeni bir bebeğin doğumuna uyum sağlar. Bu uyum sürecinde ebeveynlerin kritik bir rolü vardır. Ebeveynlerin çocuklarıyla bebek hakkında nasıl konuşacağını bilmesi, bu sürecin idaresinde önemlidir.[20]

Yöntem

Araştırma evrenini, otizmlı kardeşe sahip ergenler ile kardeşi otizmlı olmayan ergenler oluşturmaktadır. Örneklem grubunu İstanbul ili Şişli ilçesinde bulunan rehabilitasyon merkezine giden otizm tanısı almış kardeşe sahip olan 100 ergen olarak belirlenmiştir. Araştırmanın kontrol grubunu ise normal kardeşe sahip, rastgele örneklem yoluyla seçilmiş 100 ergen oluşturmuştur. Çalışma toplam 200 ergen ile yapılmıştır.

Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Kardeşlik İlişkileri Belirleme Ölçeği, Kardeşi Otizmlı Olan ve Olmayan Ergenler İçin Bilgi Formu ve Ergenler İçin Sosyal Kaygı Ölçeği ile birlikte tamamı dört formdan meydana gelen anket formu kullanılmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri olarak sayı, yüzde, ortalama, standart sapma kullanılmıştır. İki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında t-testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında tek yönlü (one way) Anova testi kullanılmıştır. Anova testi sonrasında farklılıkları belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analizi olarak Scheffe testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında, %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

Bulgular**Tablo 1: Kardeşi Otizmlili Olan ve Olmayan Ergenlerin Tanımlayıcı Özelliklerin Dağılımı**

N		Var		Yok	
		%	n	%	n
Kardeş yaşı	1-3	16	%16,0	84	%84,0
	4-6	53	%53,0	10	%10,0
	6 üzeri	31	%31,0	6	%6,0
Kardeş cinsiyeti	Kız	30	%30,0	77	%77,0
	Erkek	70	%70,0	23	%23,0
Kardeş yaş farkı	1-3	22	%22,0	45	%45,0
	4-6	56	%56,0	46	%46,0
	6 üzeri	22	%22,0	9	%9,0
Cinsiyet	Kız	49	%49,0	63	%63,0
	Erkek	51	%51,0	37	%37,0
Otizmlili kardeş eğitim düzeyi	Özel eğitim alıyor	94	%94,0	-	-
	Özel eğitim almıyor	6	%6,0	-	-
Kardeş otizm derecesi	%40-%50	9	%9,0	-	-
	%51-%60	22	%22,0		
	%61-%70	29	%29,0		
	%71-%80	23	%23,0		
	%80 ve üzeri	17	%17,0		
Aile çocuk sayısı	1-3	52	%52,0	20	%20,0
	3 üzeri	48	%48,0	80	%80,0
Ailenin yaşadığı bölge	Kasaba	10	%10,0	26	%26,0
	Kent	90	%90,0	74	%74,0
Aile sosyoekonomik durum	2.000 TL altı	12	%12,0	7	%7,0
	2.000-2.500	8	%8,0	9	%9,0
	2.500-3.000	21	%21,0	23	%23,0
	3.000-3.500	27	%27,0	34	%34,0
	3.500 TL üzeri	32	%32,0	27	%27,0

Otizmlı kardeşe sahip olanların %53'ünün kardeşi 4-6 yaşlarında, %70'inin kardeşi erkek, %56'sının kardeşiyle arasındaki yaş farkı 4-6, %51'i erkek, %94'ünün otizmlı kardeşi özel eğitim almakta, %29'unun kardeşinin otizm derecesi %61-70, %52'sinin ailesindeki çocuk sayısı 1-3, %90'ının ailesi kentte yaşamakta ve %27'sinin geliri 3000-3500 TL geliri bulunmaktadır.

Otizmlı kardeşe sahip olmayanların %84'ünün kardeşi 1-3 yaşlarında, %77'sinin kardeşi kız, %46'sının kardeşiyle arasındaki yaş farkı 4-6, %63'ü kız, %80'inin ailesindeki çocuk sayısı 3 ve üzeri, %74'ünün ailesi kentte yaşamakta ve %34'ünün 3000-3500 TL geliri bulunmaktadır.

Tablo 2: *Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Otizmlı Kardeş Varlığına Göre Ortalamaları*

	Var (n=100)		Yok (n=100)		t	P
	Ort	Ss	Ort	Ss		
Sosyal kaygı	72,570	19,404	39,400	14,913	13,554	0,000
Kardeşlik ilişkileri	51,460	17,095	72,580	16,609	-8,861	0,000

Araştırmaya katılan ergenlerin sosyal kaygı ve kardeşlik ilişkileri puan ortalamaları ile otizmlı kardeşi olma durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Otizmlı kardeşe sahip olanların sosyal kaygı puanları, otizmlı kardeşe sahip olmayanların sosyal kaygı puanlarından yüksektir. Otizmlı kardeşe sahip olmayanların kardeşlik ilişkileri puanları, otizmlı kardeşe sahip olanların kardeşlik ilişkileri puanlarından yüksektir.

Otizimli Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Tanımlayıcı Özelliklere Göre Karşılaştırmalar

Tablo 3: *Otizimli Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Aile Sosyoekonomik Duruma Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort.	Ss	F	P
Sosyal kaygı	2.000 TL altı	12	69,833	17,528	0,117	0,976
	2.000-2.500	8	74,625	17,582		
	2.500-3.000	21	71,476	21,006		
	3.000-3.500	27	72,852	18,697		
	3.500 TL üzeri	32	73,563	20,971		
Kardeşlik ilişkileri	2.000 TL altı	12	49,083	16,340	0,204	0,936
	2.000-2.500	8	55,375	20,325		
	2500-3000	21	52,762	16,598		
	3000-3500	27	50,630	16,395		
	3500 TL üzeri	32	51,219	18,280		

Otizimli kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile aile sosyoekonomik durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 4: *Otizimli Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Kardeş Otizm Derecesine Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	F	P
Sosyal kaygı	%40-%50	9	78,778	11,178	0,324	0,861
	%51-%60	22	70,318	20,578		
	%61-%70	29	71,793	19,345		
	%71-%80	23	73,565	19,760		
	%80 ve üzeri	17	72,177	22,097		
Kardeşlik ilişkileri	%40-%50	9	59,556	14,125	1,406	0,238
	%51-%60	22	50,318	16,413		
	%61-%70	29	51,655	16,275		
	%71-%80	23	54,261	17,953		
	%80 ve üzeri	17	44,529	18,635		

Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile kardeşinin otizm derecesi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 5: *Otizmlı Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Kardeş Yaş Farkına Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	F	p
Sosyal kaygı	1-3	22	66,136	23,811	1,602	0,207
	4-6	56	74,036	19,184		
	6 üzeri	22	75,273	13,688		
Kardeşlik ilişkileri	1-3	22	46,046	16,566	1,773	0,175
	4-6	56	52,000	16,627		
	6 üzeri	22	55,500	18,184		

Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile kardeş yaş farkı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 6: *Otizmlı Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Kardeş Yaşına Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	F	P
Sosyal kaygı	1-3	16	77,875	19,524	0,708	0,495
	4-6	53	71,585	18,605		
	6 üzeri	31	71,516	20,834		
Kardeşlik ilişkileri	1-3	16	53,250	15,546	0,821	0,443
	4-6	53	52,830	18,441		
	6 üzeri	31	48,194	15,430		

Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile kardeş yaşı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 7: Otizmlı Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Aile Çocuk Sayısına Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	Ss	t	P
Sosyal kaygı	1-3	52	72,327	18,408	-0,130	0,897
	3 üzeri	48	72,833	20,622		
Kardeşlik ilişkileri	1-3	52	51,154	17,308	-0,185	0,853
	3 üzeri	48	51,792	17,038		

Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile aile çocuk sayısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 8: Otizmlı Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Ailenin Yaşadığı Bölgeye Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	Ss	t	P
Sosyal kaygı	Kasaba	10	63,400	21,742	-1,587	0,116
	Kent	90	73,589	18,987		
Kardeşlik ilişkileri	Kasaba	10	46,500	12,713	-0,967	0,336
	Kent	90	52,011	17,484		

Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile ailenin yaşadığı bölge arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 9: Otizmlı Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Cinsiyete Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	Ss	T	P
Sosyal kaygı	Kız	49	69,776	21,036	-1,419	0,159
	Erkek	51	75,255	17,484		
Kardeşlik ilişkileri	Kız	49	49,408	17,667	-1,179	0,241
	Erkek	51	53,431	16,460		

Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 10: *Otizimli Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Kardeş Cinsiyetine Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	t	P
Sosyal kaygı	Kız	30	74,300	17,844	0,582	0,562
	Erkek	70	71,829	20,113		
Kardeşlik ilişkileri	Kız	30	53,500	17,413	0,780	0,437
	Erkek	70	50,586	17,009		

Otizimli kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile kardeş cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 11: *Otizimli Kardeşe Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkilerinin Otizimli Kardeş Eğitim Düzeyine Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	T	P
Sosyal kaygı	Özel eğitim alıyor	94	71,755	19,592	-1,677	0,097
	Özel eğitim almıyor	6	85,333	10,367		
Kardeşlik ilişkileri	Özel eğitim alıyor	94	51,372	17,565	-0,202	0,667
	Özel eğitim almıyor	6	52,833	6,735		

Otizimli kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile otizimli kardeş eğitim düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Otizimli Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerin Kişisel Özelliklerine Göre Karşılaştırmalar

Tablo 12: *Otizimli Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerde Aile Sosyoekonomik Duruma Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	F	P
Sosyal kaygı	2.000 TL altı	7	35,143	8,821	0,257	0,904
	2.000-2.500	9	42,667	16,889		
	2.500-3.000	23	39,304	16,425		
	3.000-3.500	34	39,853	14,876		
	3.500 TL üzeri	27	38,926	14,930		
Kardeşlik ilişkileri	2.000 TL altı	7	69,429	13,464	0,137	0,968
	2.000-2.500	9	70,333	16,845		
	2.500-3.000	23	73,870	15,915		
	3.000-3.500	34	72,853	16,939		
	3.500 TL üzeri	27	72,704	18,351		

Otizimli kardeşe sahip olmayan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile ailenin sosyodemografik durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 13: *Otizimli Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerde Kardeş Yaş Farkına Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	F	P
Sosyal kaygı	1-3	45	39,511	15,222	0,085	0,919
	4-6	46	39,674	15,631		
	6 üzeri	9	37,444	9,939		
Kardeşlik ilişkileri	1-3	45	67,933	16,180	3,920	0,023
	4-6	46	75,391	16,231		
	6 üzeri	9	81,444	15,388		

Otizimli kardeşe sahip olmayan ergenlerde sosyal kaygı düzeyleri ile kardeş yaş farkı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmazken, kardeşlik ilişki düzeyleri ile kardeş yaş farkı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Tablo 14: *Otizmlı Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerde Kardeş Yaşına Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	F	P
Sosyal kaygı	1-3	84	41,191	15,372	4,131	0,019
	4-6	10	28,700	5,250		
	6 üzeri	6	32,167	9,261		
Kardeşlik ilişkileri	1-3	84	73,321	16,517	1,558	0,216
	4-6	10	64,100	14,708		
	6 üzeri	6	76,333	19,346		

Otizmlı kardeşe sahip olmayan ergenlerde kardeşlik ilişki düzeyleri ile kardeş yaşı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmazken, sosyal kaygı düzeyleri ile kardeş yaşı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Tablo 15: *Otizmlı Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerde Aile Çocuk Sayısına Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	t	P
Sosyal Kaygı	1-3	20	41,250	15,444	0,618	0,538
	3 üzeri	80	38,938	14,841		
Kardeşlik İlişkileri	1-3	20	71,400	19,637	-0,354	0,724
	3 üzeri	80	72,875	15,891		

Otizmlı kardeşe sahip olmayan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile aile çocuk sayısı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 16: *Otizmlı Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerde Ailenin Yaşadığı Bölgeye Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	T	P
Sosyal Kaygı	Kasaba	26	44,269	20,021	1,963	0,125
	Kent	74	37,689	12,366		
Kardeşlik İlişkileri	Kasaba	26	75,731	16,262	1,126	0,263
	Kent	74	71,473	16,697		

Otizimli kardeşe sahip olmayan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile ailenin yaşadığı bölge arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 17: *Otizimli Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerde Cinsiyete Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	T	P
Sosyal Kaygı	Kız	63	38,111	13,290	-1,129	0,262
	Erkek	37	41,595	17,308		
Kardeşlik İlişkileri	Kız	63	73,429	17,039	0,665	0,508
	Erkek	37	71,135	15,976		

Otizimli kardeşe sahip olmayan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 18: *Otizimli Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerde Kardeş Cinsiyetine Göre Ortalamaları*

	Grup	N	Ort	Ss	T	P
Sosyal Kaygı	Kız	77	41,507	15,792	2,663	0,001
	Erkek	23	32,348	8,472		
Kardeşlik İlişkileri	Kız	77	74,909	16,072	2,642	0,010
	Erkek	23	64,783	16,326		

Otizimli kardeşe sahip olmayan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişki düzeyleri ile cinsiyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Tablo 19: Otizmlili Sahip Olan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkileri Arasında Korelasyon Analizi

		Olumsuz Değerlendirilme korkusu	Genel Durumlarda Sosyal Kaçınma Ve Huzursuzluk Duyuma	Yeni Durumlarda Sosyal Kaçınma Ve Huzursuzluk Duyuma	Sosyal Kaygı	Sıcaklık Yakınlık	Göreceli Konum Güç	Çatışma	Rekabet	Kardeşlik İlişkileri
Olumsuz değerlendirilme korkusu	r	1,000								
	p	0,000								
Genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma	r	0,630**	1,000							
	p	0,000	0,000							
Yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma	r	0,433**	0,668**	1,000						
	p	0,000	0,000	0,000						
Sosyal kaygı	r	0,652**	0,539**	0,375**	1,000					
	p	0,000	0,000	0,000	0,000					
Sıcaklık yakınlık	r	0,504**	0,549**	0,545**	0,320**	1,000				
	p	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000				
Göreceli konum güç	r	0,543**	0,445**	0,454**	0,430**	0,396**	1,000			
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000			
Çatışma	r	0,427**	0,328**	0,246*	0,406**	0,143	0,341**	1,000		
	p	0,000	0,001	0,014	0,000	0,156	0,001	0,000		
Rekabet	r	0,351**	0,428**	0,294**	0,477**	0,193	0,366**	0,824**	1,000	
	p	0,000	0,000	0,003	0,000	0,055	0,000	0,000	0,000	
Kardeşlik ilişkileri	r	0,417**	0,381**	0,275**	0,451**	0,168	0,365**	0,976**	0,927**	1,000
	p	0,000	0,000	0,006	0,000	0,094	0,000	0,000	0,000	0,000

*<0,05; **<0,01

- Genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma ile olumsuz değerlendirilme korkusu arasında orta, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma ile olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında orta, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Sosyal kaygı ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında orta, pozitif yönde anlamlı, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında orta, pozitif yönde anlamlı, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
- Sıcaklık yakınlık ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında orta, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında orta, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında orta, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Göreceli konum güç ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında orta, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında zayıf, pozitif yönde, sıcaklık yakınlık arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Çatışma ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında çok zayıf, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında zayıf, pozitif yönde, göreceli konum güç arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Rekabet ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında zayıf, pozitif yönde, göreceli konum güç arasında zayıf, pozitif yönde, çatışma arasında yüksek, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.

- Kardeşlik ilişkileri ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında zayıf, pozitif yönde, göreceli konum güç arasında zayıf, pozitif yönde, çatışma arasında çok yüksek, pozitif yönde, rekabet arasında çok yüksek, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Diğer değişkenler arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 20: *Otizmlı Kardeşe Sahip Olmayan Ergenlerde Sosyal Kaygı ve Kardeşlik İlişkileri Arasında Korelasyon Analizi*

		Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	Genel Durumlarda Sosyal Kaçınma Ve Huzursuzluk Duyma	Yeni Durumlarda Sosyal Kaçınma Ve Huzursuzluk Duyma	Sosyal Kaygı	Sıcaklık Yakınlık	Göreceli Konum Güç	Çatışma	Rekabet	Kardeşlik İlişkileri
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	r	1,000								
	p	0,000								
Genel Durumlarda Sosyal Kaçınma Ve Huzursuzluk Duyma	r	0,417**	1,000							
	p	0,000	0,000							
Yeni Durumlarda Sosyal Kaçınma ve Huzursuzluk Duyma	r	0,513**	0,694**	1,000						
	p	0,000	0,000	0,000						
Sosyal Kaygı	r	0,434**	0,332**	0,472**	1,000					
	p	0,000	0,001	0,000	0,000					
Sıcaklık Yakınlık	r	0,294**	0,334**	0,390**	0,235*	1,000				
	p	0,003	0,001	0,000	0,019	0,000				
Göreceli Konum Güç	r	0,387**	0,265**	0,297**	0,168	0,385**	1,000			
	p	0,000	0,008	0,003	0,094	0,000	0,000			
Çatışma	r	0,279**	0,344**	0,378**	0,425**	0,214*	0,333**	1,000		
	p	0,005	0,000	0,000	0,000	0,032	0,001	0,000		
Rekabet	r	0,301**	0,365**	0,399**	0,336**	0,523**	0,453**	0,660**	1,000	
	p	0,002	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	
Kardeşlik İlişkileri	r	0,169	0,274**	0,303**	0,251*	0,781**	0,496**	0,477**	0,768**	1,000
	p	0,093	0,006	0,002	0,012	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

*<0,05; **<0,01

- Genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma ile olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma ile olumsuz değerlendirilme korkusu arasında orta, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Sosyal kaygı ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Sıcaklık yakınlık ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında çok zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Göreceli konum güç ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, sıcaklık yakınlık arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Çatışma ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında zayıf, pozitif yönde, sıcaklık yakınlık arasında çok zayıf, pozitif yönde, göreceli konum güç arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.
- Rekabet ve olumsuz değerlendirilme korkusu arasında zayıf, pozitif yönde, genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında zayıf, pozitif yönde, sıcaklık yakınlık arasında orta, pozitif yönde, göreceli konum güç

arasında zayıf, pozitif yönde, çatışma arasında orta, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.

- Kardeşlik ilişkileri ve genel durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, yeni durumlarda sosyal kaçınma ve huzursuzluk duyma arasında zayıf, pozitif yönde, sosyal kaygı arasında zayıf, pozitif yönde, sıcaklık yakınlık arasında yüksek, pozitif yönde, göreceli konum güç arasında pozitif yönde, çatışma arasında zayıf, pozitif yönde, rekabet arasında yüksek, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Tartışma

Sosyal kaygı ve kardeşlik ilişkilerinin otizmlı kardeş varlığına göre ortalamaları incelendiğinde; otizmlı kardeşe sahip olanların sosyal kaygı düzeyleri otizmlı kardeşe sahip olmayanlardan anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır (Tablo 2). Literatürde özellikle gelişimi normal olmayan kardeşe sahip sağlıklı gelişen çocuklarda utanç, suçluluk, boşvermişlik ve yüksek kusurluluk duygularının yaşandığına dikkat çekilmektedir.[23] Yine aynı durumdaki çocuklarda yüksek sosyal kaygı ve uyum problemlerinin ön plana çıktığı ve günlük yaşam düzeninde uyumsuzluk yaşandığı ifade edilmiştir.[18]

Çalışmamızda otizmlı kardeşe sahip olmayanların kardeşlik ilişkileri puanları otizmlı kardeşe sahip olanların kardeşlik ilişkileri puanlarından yüksek bulunmuştur (Tablo 3). Onat Zoylan (2005), 31 otizmlı kardeşi olan 31, Down Sendromlu kardeşi olan 36 ve normal gelişim gösteren kardeşi olan 40 katılımcı ile araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma neticesinde engelli kardeşi olan ve olmayan katılımcıların kardeş ilişkilerinin istatistiksel açıdan farklı olduğu saptanmıştır. Bizim çalışmamızın sonuçlarına göre ise otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişkilerinin tanımlayıcı özelliklere göre karşılaştırılması yapıldığında; kardeş yaşı, kardeş cinsiyeti, kardeş yaş farkı, cinsiyet, otizmlı kardeş eğitim düzeyi, kardeş otizm derecesi, aile çocuk sayısı, ailenin yaşadığı bölge ve aile sosyoekonomik durum değişkenlerinin anlamlı farklılık yaratmadığı saptanmıştır.[24]

Çalışmamızın sonucunda otizmlı kardeşe sahip olmayan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişkilerinin tanımlayıcı özelliklere göre karşılaştırılması

yapıldığında; kardeş yaşı 1-3 olanların sosyal kaygı düzeyleri, kardeş yaşı 4-6 olanların sosyal kaygı düzeylerinden yüksek bulunmuştur (Tablo 6). Dunn, Burbine, Bowers, Tantleff-Dunn (2001), otizmlili çocuğa sahip anne-babalar ile yürüttükleri araştırmalarında, stresle başa çıkma becerilerini etkileyen faktörleri incelemiş ve sonuç olarak sosyal desteğin önemini ifade ettikleri dikkat çekmiştir.[25] Kardeş varlığı ve yaş farkı bu açıdan kıymetli kabul edilebilir. Diğer kardeşin, dolayısıyla birden fazla çocuğun varlığı, gelişimsel problem sahibi çocuğu olan ebeveynlerde umut ve beklenti oluşturmaktadır. Her çocuk bir umut ve beklentidir. Dolayısıyla karşılanmamış ihtiyaç ve tatmin duygusunun farklı çocuklara iletilmesi faydalıdır. Bu açıdan ailedeki çocuk sayısı ve kardeşlerin psikolojik uyumu süreçle başa çıkma ve sosyal uyumda oldukça önemlidir.[26]

Sonucumuzda kızların sosyal kaygı düzeyleri, erkeklerin sosyal kaygı düzeylerinden yüksek bulunmuştur. Kızların kardeşlik ilişkileri düzeyleri, erkeklerin kardeşlik ilişkileri düzeylerinden yüksek bulunmuştur (Tablo 9). Çocuğun gelişimi normal olmayan bir kardeşe sahip olması, kendisi sağlıklı olsa dahi gelişimsel ve ruhsal değişim açısından önemlidir. Bu önem günlük yaşamda etkili olan sosyal ve duygusal süreçlerin olumsuz şekilde manipüle edilmesinden kaynaklıdır.[18] Bir diğer çalışmada, Greenberg ve meslektaşları (1999), engelli kişinin sağlıklı kardeşlerden yaşça küçük olduğu zaman bakım verme ihtiyacının arttığını belirtmişlerdir.[27] Artan sorumluluk hali, kardeşler arasında iletişimi bozmakta ve ilişkisel sorunları arttırmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda da cinsiyet faktörünün önemi vurgulanmıştır. Engelli kardeş ile olan iletişim ve sosyal uyumunu cinsiyet faktörü de etkilemektedir. Kız çocukların engelli kardeşi ile samimiyet oluşturma ve içselleştirme açısından erkeklere nazaran daha başarılı oldukları saptanmaktadır. Özellikle yaşı büyük kız kardeşlerin, yani ablaların engelli kardeşlerin özbakımı ve günlük ihtiyaçları yanı sıra ev işlerinde de öne çıktıkları görülmektedir. Hasting (2003), bu konuda gelişimi farklı olan çocuklarla gerçekleştirdiği araştırmasında, otistik kardeş sahibi erkeklerin daha az olumlu sosyal davranış gösterdiğini belirtmiştir.[28]

Kardeş yaş farkı 4-6 olanların kardeşlik ilişkileri düzeyleri, kardeş yaş farkı 1-3 olanların kardeşlik ilişkileri düzeylerinden yüksek bulunmuştur. Kardeş yaş farkı 6 üzeri olanların kardeşlik ilişkileri düzeyleri, kardeş yaş

farkı 1-3 olanların kardeşlik ilişkileri düzeylerinden yüksek bulunmuştur (Tablo 14).

Sonuç

1. Sosyal kaygı ve kardeşlik ilişkilerinin otizmlı kardeş varlığına göre ortalamaları incelendiğinde, otizmlı kardeşe sahip olanların sosyal kaygı düzeyleri otizmlı kardeşe sahip olmayanlardan anlamlı düzeyde yüksektir.

2. Otizmlı kardeşe sahip olmayanların kardeşlik ilişkileri puanları, otizmlı kardeşe sahip olanların kardeşlik ilişkileri puanlarından yüksek bulunmuştur.

3. Otizmlı kardeşe sahip olan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişkilerinin tanımlayıcı özelliklere göre karşılaştırılması yapıldığında; kardeş yaşı, kardeş cinsiyeti, kardeş yaş farkı, cinsiyet, otizmlı kardeş eğitim düzeyi, kardeş otizm derecesi, aile çocuk sayısı, ailenin yaşadığı bölge ve aile sosyoekonomik durum değişkenlerinin anlamlı farklılık yaratmadığı saptanmıştır.

4. Otizmlı kardeşe sahip olmayan ergenlerde sosyal kaygı ve kardeşlik ilişkilerinin tanımlayıcı özelliklere göre karşılaştırılması yapıldığında; kardeş yaşı 1-3 olanların sosyal kaygı düzeyleri, kardeş yaşı 4-6 olanların sosyal kaygı düzeylerinden yüksek bulunmuştur.

5. Kızların sosyal kaygı düzeyleri, erkeklerin sosyal kaygı düzeylerinden yüksek bulunmuştur. Kızların kardeşlik ilişkileri düzeyleri, erkeklerin kardeşlik ilişkileri düzeylerinden yüksek bulunmuştur.

6. Kardeş yaş farkı 4-6 olanların kardeşlik ilişkileri düzeyleri, kardeş yaş farkı 1-3 olanların kardeşlik ilişkileri düzeylerinden yüksek bulunmuştur. Kardeş yaş farkı 6 üzeri olanların kardeşlik ilişkileri düzeyleri, kardeş yaş farkı 1-3 olanların kardeşlik ilişkileri düzeylerinden yüksek bulunmuştur.

7. Cinsiyet, aile çocuk sayısı, ailenin yaşadığı bölge ve ailenin sosyoekonomik durumu değişkenleri anlamlı farklılık oluşturmamaktadır.

Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Gelişimsel farklılığı olan kardeşe sahip olan ve olmayan kardeşlerle derinlemesine görüşme teknikleri vasıtasıyla daha detaylı bilgi elde edilmesi önerilmektedir. Hem nitel hem nicel bilgilerle elde edilen bulguların karşılaştırılması faydalı olabilir.

Anne-babaların farklı gelişim gösteren çocuğa sahip olmaları nedeniyle yaşamaları muhtemel problemlere dair farkındalık kazanmaları önemlidir. Bu açıdan tanı sonrasında ailelerin bilgilendirilmesi önerilmektedir.

Yaşanabilecek zorluklara dair başa çıkma yöntemlerinin belirlenmesi, aile ilişkilerinin sağlıklı şekilde korunması önemlidir. Bu bağlamda hem danışmanlık hem psikoterapi süreçlerinin sağlanması önerilmektedir. Devlet kamu kuruluşları ilgili kurumlara bu doğrultuda paket program ve uygulama süreçleri sunabilir.

Benzer problemleri yaşayan ebeveyn ve kardeşlerin bir arada olacağı grup çalışmaları, kendilerini yalnız hissetmemeleri ve çözüm oluşturma adına destek görebilmelerini sağlayacağı düşünülmektedir.

Aile üyeleri arasındaki iletişimin sağlıklı olması ve günlük yaşam dengelerinin bozulmaması adına anne ile istikrarlı şekilde destek çalışmalarının yürütülmesi faydalı olacağı düşünülmektedir.

Farklı gelişim gösteren çocuğa sahip olma durumu günlük ihtiyaca yönelik faktörleri değiştirmekte, hem ebeveyn hem kardeşler için farklı bir ihtiyaç silsilesi oluşturmaktadır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda aile ile iletişimde olunması ve süreçlerin desteklenmesi önerilmektedir. Öncelikli olarak fizyolojik ihtiyaçların karşılanması sonrasında psikososyal gereksinimler üzerinde durulması faydalı olacağı düşünülmektedir.

Ek olarak, içine diğer aile üyelerinin de alındığı, daha kapsamlı bir örneklem ile elde edilmiş verilerle elde edilen bulguların karşılaştırıldığı çalışmaların oluşturulması önerilmektedir. Söz konusu ihtiyaçların farkına varmak, karşılaştırılabilir veri elde etmek adına daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKLAR

- [1] Yavuzer, H. Bedensel, *Zihinsel ve Sosyal Gelişimiyle Çocuğunuzun İlk Altı Yılı*. 20. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- [2] Gargiulo, R. M. Working with parents of exceptional children: A guide for professionals. Boston: Houghton Mifflin Company, 231, 1985.
- [3] Bayhan, P., Yükselen, A. Engelli Kardeşleri Olan Çocukların Kardeş İlişkileri. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2011; 11, 190-205.
- [4] Varol, N. *Aile Eğitimi*, Ankara: Kök Yayıncılık, 2006.
- [5] Baykoç D. N. *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi, 2011.
- [6] *Özel Hizmet Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*, Milli Eğitim Bakanlığı, 2012.
- [7] Fazlıoğlu, Y. Yurdakul, M. E. *Otizm (Otizmde Görsel İletişim Tekniklerinin Kullanımı)*. İstanbul: MORPA Yayınları, 2007.
- [8] Darıca, N., Abidoğlu, Ü., Gümüşçü, Ş. *Otizm ve Otistik Çocuklar*. Ankara: Özgür Yayınları, 2011.
- [9] Avcıoğlu, H. *Etkinliklerle Sosyal Beceri Öğretimi*. 2. baskı, Ankara: Kök Yayıncılık, 2005.
- [10] Antony, M. M., Swinson, R. P. *Phobic Disorders and Panic in Adults: A Guide to Assessment and Treatment*. Washington, DC: American Psychological Association, 2000.
- [11] Köknel, Ö. *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. 17. baskı, İstanbul: Altın Kitaplar, 2005.
- [12] Berksun Oğuz E. *Anksiyete ve Anksiyete Bozuklukları*. İstanbul: Turgut Yayıncılık, 2003.
- [13] Gümüş, A. E. Sosyal Kaygının Benlik Saygısına ve İşlevsel Olmayan Tutumlara Göre Yordanması. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2006, 3(26), 63-75.

- [14] Leary, M. R., Kowalski, R. M. The Interaction Anxiousness Scale: Construct and criterion-related validity. *Journal of Personality Assessment*, 1993; 61(1), 136-146.
- [15] Flanagan. C. Frcund. S. N. Yi. J. Velodrome: A Sound and Complele Dynamic Alomicity Checker for Multithreaded Programs. In *Proccdings of the ACM SIGPLAN Conference on Programming Laneuage Design and Implementation (PI.DI)*. New York. NY. USA. ACM, 2008; 203-303.
- [16] Mash, E. J. Wolfe, D. A. Anxiety disorders. *abnormal child psychology*. Belmont: Thomson Learning, 2002.
- [17] Kaminsky, L., Dewey, D. Siblings Relationships of Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2001; 31 (4), 399-410.
- [18] McHale, S. M. Gamble, W. C. Sibling relationships of children with disabled and nondisabled brothers and sisters, *Developmental Psychology*, 1989, 25(3), 421-429.
- [19] Buhrmester, D. Furman, W. Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child development*, 1990; 61(5), 1387-1398.
- [20] Harris, S. L. Glasberg, B.A. *Siblings of Children With Autism: A Guide for Families*. Bethesda: Woodbine House, 2003.
- [21] Wing, L. *Otizm El Rehberi*. Çev. S. Kunt, İstanbul: Doğan Kitap, 2005.
- [22] Stoneman, Z., G.H., Brody, C.H., Davis, J.M. Crapps. Role Relations Between Children Who Are Mentally Retaded and Their Older Siblings: Observations in Three in-home Contexts, *Research in Developmnetal Disabilities*, 1989, 10(1), 61-76.
- [23] Darıca N, Abidoğlu Ü, Gümüşçü Ő. *Otizm ve Otistik Çocuklar*. 3. baskı. Ankara: Özgür Yayınları, 2002.
- [23] Nixon, C.L., Cummings, E.M. Sibling Disability and Children's Conflicts Involving Family Members. *Journal of Family Psychology*, 1999; 13(2), 274-285.

[24] Onat-Zoylan, E. Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Bireylerin Kardeş İlişkilerinin Belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2005.

[25] Dunn, M. E., Burbine, T., Bowers, C. A., Tantleff-Dunn, S. Moderators of stress in parents of children with autism. *Community Mental Health Journal*, 2001; 37(1), 39-52.

[26] Dyson, L.L. Adjustment of Siblings of Handicapped Children: A Comparison. *Journal of Pediatric Psychology*, 1989; 14, 215-229.

[27] Greenberg, J.S., Seltzer, MM., Orsmond, GI. Siblings of adult with mental illness or mental retardation: current involvement and expectation of Future Care giving. *Psychiatric Services*, 1999; 50, 1214-1219.

[28] Hastings, R. P. Brief Report: Behavioral Adjustment of Siblings of Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2003; 33(1), 99-104.